

FIETSROUTE

van station Leeuwarden naar Fries Landbouwmuseum

*NB de route kan ook onder begeleiding van een gids via www.leeuwardentour.nl.
Lengte fietstocht ca. 12 km.*

Huur een fiets bij het station, steek het spoor over bij de Schrans en fiets langs het Potmargepaad

1. De LIJEMPF [afgebroken]

Een late nieuwkomer die door de coöperatieve zuivelindustrie als een grote bedreiging werd gezien was Jan Evert Scholten, zoon van de tycoon Willem Albert Scholten, die de aardappelmeelindustrie in Groningen ontwikkelde en bij allerlei andere activiteiten betrokken was. Toen in 1911 in Leeuwarden de strokartonfabriek failliet ging, kocht Jan Evert Scholten die op om daar een jaar later de Leeuwarder IJs- en Melkproductenfabriek, kortweg LIJEMPF, te beginnen. Hij koos als juridische structuur van het bedrijf voor een naamloze vennootschap en niet voor een coöperatieve vorm. Scholten voegde acht zuivelfabrieken, waarvan hij reeds eigenaar was, samen in Leeuwarden. In korte tijd werd het voormalige strokartoncomplex, tussen Potmarge en spoor, opgetuigd en uitgebreid en bood het onderdak aan een fabriek met naast de zuivelfabricage onder meer een smederij, een timmerwerkplaats, een blikassemblagefabriek, in- en verkoopafdelingen en een laboratorium. Na een wat stroeve start groeide het bedrijf snel. Kort na de Eerste Wereldoorlog werden in het buitenland al agentschappen geopend en vijftien jaar later kon het LIJEMPF-merk Friesch Meisje in talloze winkels gevonden worden. Bij het 25-jarig jubileum in 1937 had het bedrijf dertien vestigingen en werd per jaar 120 miljoen liter melk verwerkt. In 1940 kon de directie in een jaarbericht verklaren: 'De Lijempf heeft zeer modern ingerichte bedrijven, welke met de nieuwste machinerieën en volgens de laatste bevindingen zijn geoutilleerd.' Aandelen van het bedrijf kregen zelfs een notering aan de Amsterdamse effectenbeurs. Na de bezetting leek het bedrijf de succesvolle lijn te kunnen handhaven, maar in het begin van de jaren vijftig ontstonden problemen. Er werd bekibbeld op het onderhoud en investeringen en nieuwe producten bleven achterwege. In

1955 vond een grootscheepse reorganisatie plaats waarbij een aantal van de deelnemende fabrieken werd afgestoten. In 1973 werd de LIJEMPF overgenomen door Koninklijke Wessanen in Wormerveer. De productie in Leeuwarden werd overgebracht naar Kampen. De gebouwen van de LIJEMPF werden in 1978 afgebroken. In 1993 verrezen hier ter plaatse de nieuwe kantoren en drukkerij van de Leeuwarder Courant/NDC. LIJEMPF werd Lyempf en kwam in 1993 in handen van Nutricia en later Ausnutria. Ausnutria heeft nu nog een fabriek aan de Archimedesweg.

2. Hogeschool Van Hall Larenstein en Aeres College Agora 1

In 1989 werd een omstrede 'Herenakkoord' gesloten tussen de commissarissen van de Koningin van Friesland en Groningen (Wiegel en Vonhoff). Het akkoord behelsde een uitruil waarbij Leeuwarden de kunstvakopleidingen en het Frysk Orkest verloor, maar er een lerarenopleiding en de Hogere Landbouwschool, het Professor Van Hall Instituut, voor terugkreeg en tevens een rijkgevulde geldbuidel voor onder meer de nieuwbouw van Stadsschouwburg De Harmonie. Eenmaal gevestigd in Leeuwarden vond een fusie plaats van het Van Hall Instituut met de AHOF (Agrarische Hogeschool Friesland). In 2003 fuseerde het Van Hall Instituut met de Internationale Hogeschool Larenstein uit Velp/Deventer. De school biedt tegenwoordig bachelor- en masteropleidingen aan in een twintigtal studierichtingen en daarnaast ook verschillende associate degrees en cursussen en ontvangt daarvoor studenten uit meer dan veertig verschillende landen. Van Hall Larenstein mag zich officieel de duurzaamste hogeschool van Nederland noemen. In hetzelfde complex was het Nordwin College gehuisvest. In 1989 bundelden een twaalfstal middelbare agrarische scholen in Friesland tot het AOC, het Agrarisch Opleidingscentrum. De opleiding ging van start op negen locaties met meer dan zeventig studierichtingen. In 2012 werd de naam gewijzigd in Nordwin College. De school focust zich op het aanbieden van vmbo- en mbo-opleidingen en cursussen in de groene sector in Friesland. De school heeft momenteel nog vijf vestigingen, met de hoofdvestiging in Leeuwarden. Op 20 mei 2020 kreeg Nordwin toestemming te fuseren met Aeres, een groene onderwijsorganisatie in Gelderland, Utrecht en Flevoland. Na deze fusie ontstond een onderwijs- en kennisorganisatie met meer dan 15.000 leerlingen en bijna 2000 medewerkers.

Steek de Potmarge over en fiets langs Achter de Hoven

3. Casolith [afgebroken]

Op het terrein voor de spoorwegovergang naar de Willem Lodewijkstraat is decennialang de Casolith-fabriek gevestigd geweest. Het bedrijf maakte kunststof uit caseïne. Caseïne is een dierlijk eiwit dat voorkomt in melk, een grondstof die ruim voorhanden was. Door een chemische bewerking van de caseïne verkreeg men een harde kunststof, het zogenoemde kunsthoorn, dat onder andere gebruikt werd bij het vervaardigen van knopen. De fabriek kreeg in Leeuwarden dan ook als snel de bijnaam 'Knoopkesfabriek', hoewel er nooit een knoop gemaakt is. Later stapte het bedrijf over op de productie van acryl. Na diverse overnames en naamwisselingen werd de fabriek in 2006 gesloten.

4. Johannastate Achter de Hoven 213

Binnen de stadsgrenzen van Leeuwarden bevinden zich nog enkele boerderijen als relikwieën van een agrarisch verleden. De imposante kop-hals-rompboerderij Johannastate is er een van. De boerderij is rond 1800 gebouwd. Dat is ongetwijfeld gebeurd op fundamenten van een eerder gebouw, want op oude stadskaarten is op die locatie al een bouwwerk ingetekend. Rond 1900 komt de stedelijke bebouwing dichterbij. De boerderij raakt haar agrarische functie kwijt en komt in 1907 in handen van de Huizumer winkelier Jan de Jong, die de grote ruimte gebruikt voor opslag ten behoeve van zijn meubelwinkel aan de Schrans en voor de stalling van zijn verhuishagens. De huidige

eigenaren hebben de boerderij aangepast aan de eisen van de moderne tijd. Behalve hun woonruimte herbergt Johannastate een B&B, een galerie en diverse ateliers.

5. Het Rooie Dorp

In de jaren twintig van de vorige eeuw werd oostelijk van Achter de Hoven een wijkje met arbeiderswoningen gebouwd. De straten kregen agrarische namen: Tuinbouw-, Warmoezenier-, Polder-, Kwekerij-, Boomgaard- en Weistraat. In de volksmond kreeg het de naam Het Rooie Dorp, maar wat daaraan ten grondslag heeft gelegen is nooit duidelijk geworden: het zou de politieke kleur van het merendeel van de bewoners kunnen zijn, maar het zou eveneens kunnen verwijzen naar de rode dakpannen waarmee alle huizen destijds gedekt waren. Het wijkje bleef tot ruim na de Tweede Wereldoorlog wat geïsoleerd, gelegen als het was tussen weilanden en boomgaarden. Na de oorlog vond er noordelijk en zuidelijk van het wijkje uitbreiding plaats, waarbij de straten wederom namen kregen met een agrarische verwijzing: Akker-, Fruit-, Noten-, Peren- en Appelstraat.

Ga via de Fruitstraat naar het Noorden tot de spoorlijn

6. Station Achter de Hoven

Station Achter de Hoven werd in 1915 in gebruik genomen door de Nederlandsche Tramweg Maatschappij (NTM) als in- en uitstaphalte voor de vele werknemers van de nabijgelegen fabrieken. In zijn eerste gedaante bevond het station zich aan de noordzijde van het spoor bij de kruising van Achter de Hoven en de Willem Lodewijkstraat, waar ooit door de Staatsspoorwegen overweghalte nr. 26 was gebouwd. In 1947 beëindigde de NTM, die een gedeelte van het personenvervoer over de lijn naar Groningen verzorgde, de dienst en onder zware druk van de directies van de fabrieken besloten de Nederlandse Spoorwegen, opvolger van de Staatsspoorwegen, het station in gebruik te nemen. Wederom op aandrang van de leiding van de fabrieken werd in 1954 de halte in oostelijke richting verplaatst en later gesplitst. Bij de invoering van de automatische spoorwegbeveiliging in 1965 stopten de treinen uit de richting Groningen westelijk van de spoorwegovergang bij de Pieter Stuyvesantweg en de treinen die Leeuwarden verlieten stopten oostelijk daarvan. De NS had weinig op met de halte: de treinen stopten er uitsluitend tijdens de spitsuren en in de dienstregelingen kwam de halte niet voor. Jarenlang maakten honderden arbeiders dagelijks gebruik van het station, tot de gaandeweg toenemende welvaart de arbeiders gelegenheid gaf tot ander, veelal eigen vervoer. Al in 1991 probeerde de NS de haltes op te heffen, maar dat lukte pas in 2018; op 31 augustus van dat jaar om 16:52 uur stopte de laatste trein bij de halte. De op dat moment meest recente telling gaf aan dat nog slechts tien personen per dag gebruikmaakten van de halte. Het was de laatste zogenoemde Industriehalte in Nederland. De bekende Friese band De Hûnekop verhaalt over deze halte in het lied 'Klompetreen'.

7. Koopmans Meelfabrieken Merodestraat 3

Dit bedrijf werd in 1847 door Uilke Klazes Koopmans in Holwerd opgericht. Toen het begon te groeien, bleek Holwerd als vestigingsplaats niet meer geschikt en verhuisde men de fabriek naar Leeuwarden, waar aan het Noordvliet enkele panden werden gekocht. De fabriek droeg in die jaren de naam Stoommeelfabriek Friso en bracht naast graanproducten ook veevoer op de markt. Later werd het bedrijf omgezet in een naamloze vennootschap en begon het zich meer te richten op producten voor consumenten. Vanwege de lastige bereikbaarheid aan het smalle riviertje het Vliet verhuisde men gefaseerd naar een plek tussen de spoorweg naar Groningen en het Nieuwe Kanaal, waar het bedrijf heden ten dage nog gevestigd is. In 1976 kreeg Koopmans het predicaat 'Koninklijk' toegekend. In het jaar 2000 werd het bedrijfsonderdeel Consumentenproducten afgestoten en ging

het bedrijf zich volledig richten op business-to-business activiteiten. Sinds 2019 heet het geheel van bedrijfsactiviteiten Royal Koopmans.

Fiets langs de Pieter Stuyvesantweg (aan de rechterkant) naar het Zuiden

8. Fabrieken FrieslandCampina Pieter Stuyvesantweg 1

In 1913 werd in Leeuwarden de Coöperatieve Vereniging tot Bereiding van Melkproducten opgericht. De naam werd in 1919 veranderd in Coöperatieve Condensfabriek Friesland (CCF), veelal afgekort tot de Condens. De fabriek werd opgericht door een dertigtal zuivelcoöperaties met als doel het maken en verkopen van gecondenseerde melk. Na een vanwege de Eerste Wereldoorlog wat moeizame start kreeg het bedrijf al snel de wind in de zeilen. Niet alleen op de binnenlandse afzetmarkt, maar ook over de grenzen. In de jaren twintig werd een verkoopkantoor in Londen geopend en in 1936 zelfs een in Hongkong. De merknaam Friesche Vlag (Frisian Flag) raakt over de hele wereld bekend. Na een groot aantal fusies en overnames ontstond in 2008 na een fusie met Campina een zuivelgigant met de naam FrieslandCampina. Het bedrijf heeft vestigingen in 36 landen en de producten zijn in meer dan honderd landen te koop.

Op 11 juni 1954 legde prins Bernhard de 'eerste' steen van het nieuwe research-laboratorium van de CCF aan de Pieter Stuyvesantweg 3. Al enkele maanden later kon minister Mansholt het openen. In het voor die tijd met ultramoderne faciliteiten uitgeruste laboratorium werden bestaande producten verbeterd en nieuwe producten ontwikkeld.

Ga bij de rotonde aan de Tijnjedijk naar rechts tot in Huizum-Dorp

9. Intratuin (Klaver) Tijnjedijk 5

In 1956 begon Ale Klaver een koudegrondkwekerij. Aanvankelijk met voornamelijk groenten, later meer gericht op bloemen en planten. Vanwege de toenemende concurrentie en schaalvergroting in die bedrijfstak sloot Klaver, op dat moment nog steeds een familiebedrijf, zich in 1994 aan bij de landelijke Intratuin-keten. In 2008 trokken de laatsten van de familie zich terug uit het bedrijf. Het huidige omvangrijke groenwarenhuis is het enige dat nog herinnert aan de grootschalige agrarische activiteiten die er ooit aan weerszijden van de Potmarge tussen de stad Leeuwarden en het dorp Huizum waren.

Zoals op oude stadskarten is te zien, is het gebied zuidoostelijk van de stad lang een gebied van tuinen en buitenhoven geweest. Onder invloed van de Verlichting veranderden de eetgewoonten en kwam de nadruk steeds meer te liggen op kwekerijen en moestuinen waar fruit, groente en aardappelen verbouwd en geteeld werden. De gardeniers brachten hun producten per schip over de Potmarge naar de stad, de straatnaam Groentemarkt herinnert daar nog aan. Om zo dicht mogelijk bij hun percelen te kunnen komen, groeven de tuinders haaks op de Potmarge opvaarten. Het karakter van groente- en fruitschuur van Leeuwarden heeft het gebied tot ver in de twintigste eeuw behouden. Van al die agrarische bedrijvigheid is heden ten dage niets meer te bespeuren. Uitbreidingen van onder meer kweekschool Mariënborg (later de Pedagogische Academie en tegenwoordig onderdeel van de Christelijke Scholengemeenschap Comenius) en Parkherstellingsoord namen steeds meer tuinbouwgrond in beslag. De laatste kwekerij – van bloemen – verdween in 2016 om plaats te maken voor de sportvelden van de school. Enkele oude opvaarten zijn gelukkig behouden gebleven. De laatste tuinderij in Leeuwarden, die in Snakkerburen, is sinds 2001 ingericht als dorpstuin. Beeld De Tuinder Huizumerlaan

Naast het bruggetje over de Wirdumervaart staat het beeld De Tuinder van David van Kampen. Het beeld was een geschenk van de Stichting Behoud Huizum en werd in 1982 na voltooiing van de renovatie/nieuwbouw van Huizum-Dorp onthuld. Het hardstenen beeld verwijst duidelijk naar het agrarische verleden van dit deel van de stad Leeuwarden, met een tuinder die bezig is met het oogsten van de vruchten des velds.

10. Veilinggebouw en Vruchtenconfijt Industrie Steensma [afgebroken]

Groente en fruit werd in Leeuwarden tot 1929 op de Oosterkade in de open lucht verhandeld. In dat jaar kwam de handel onderdak in een gebouw aan de Potmarge, vlak achter de Schrans.

Toenemende verkeersdrukke maakte die locatie echter ongeschikt voor de aan- en afvoer van groente, fruit en bloemen en in 1954 verhuisde de veiling naar een geheel nieuw complex aan de Huizumerlaan. Een steeds verder teruglopend aanbod van met name groente en fruit deed het bestuur besluiten de veiling per 31 december 1989 te sluiten. In de grote hal werden nog een aantal jaren vlooiemarkten georganiseerd tot het veilingcomplex samen met het naastliggend fabrieksgebouw van Steensma in 2005 werd afgebroken om plaats te maken voor een woonwijkje.

Veel Leeuwarders zullen zich het waarschijnlijk nog wel herinneren: een zware, zoete maar niet onaangename geur – Vruchtenconfijt Industrie Steensma aan de Huizumerlaan. Het bedrijf, ontstaan uit een Bolswarder bakkersfamilie, vestigde zich de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw in Leeuwarden waar de gebouwen en terreinen van de voormalige Huizumer gasfabriek werden gekocht. Aanvankelijk was Steensma een grossierderij in bakkersgrondstoffen, later kwam daar de vruchtenconfijterij bij. Via een serie overnames ontwikkelde het bedrijf zich tot een toonaangevende partij in de markt van grondstoffen voor bakkers, industriële bakkerijen en de retail. In 2004 verhuisde Steensma van de Huizumerlaan naar een nieuw gebouw aan de Galvanistraat en het bedrijf heeft inmiddels ook vestigingen in Franeker, Elst en Vlaardingen. De helft van de omzet is voor binnenlands gebruik, de rest wordt geëxporteerd naar meer dan vijftig landen.

Fiets terug naar de Drachtsterweg, steek het kanaal over en sla rechtsaf de Folsingadyk in

11. Twee boerderijen Himpenserdyk 1 en 2 (Goutum)

Bij het binnenrijden van Goutum zijn er twee voorbeelden te zien van de in Friesland meest voorkomende boerderijtypen: de kop-halsrompboerderij en de stelpboerderij. Het woonhuis is het 'kop'gedeelte, het middengedeelte de 'hals' en de schuur de 'romp'. De kop-hals-rompboerderij is ontstaan uit de langhuisboerderij. Omdat landbouwmethode gedurende de zestiende eeuw verbeterden, hadden boeren meer opslagruimte nodig. Een kop-hals-rompboerderij bood die ruimte. Het type was geschikt voor zowel veeteelt- als akkerbouwbedrijven. In het noordwesten van de provincie komt een variant van dit boerderijtype voor met een L-vormige plattegrond waarbij het woongedeelte en de hals haaks op de schuur staan. Bij de stelpboerderij bevinden woon- en werkgedeelte zich onder één dak. Vaak verschillen de dakbedekkingen tussen beide delen en ook zijn de muren vaak uit verschillende soorten stenen opgetrokken. Dit type is afgeleid van de Noord-Hollandse stolpboerderij, maar heeft een rechthoekig oppervlak. De stelpboerderij komt het meest voor in Friesland.

Ga via Oer de Feart en de Buorren naar het Heechhiem

12. It Heechhiem Heechhiem 2 (Goutum)

It Heechhiem is een grote, hoogopgaande stelpboerderij, in 1889 gebouwd in de ambachtelijk-traditionele bouwtrant. In de voorgevel verwijst een steen naar het bouwjaar. Zeker is dat rond 1580 op deze plaats al een boerderij heeft gestaan. Dat betekent dat de situatie van boerderij en erf zestiende-eeuws genoemd kan worden. Opvallend is de aan de noordzijde uitgebouwde Deense melkkelder. Met een oorspronkelijk uit Zweden afkomstige innovatie – de zogenoemde Schwartz-methode – kon melk met behulp van water en ijs in koelbakken beter gekoeld worden dan voorheen, hetgeen voor een snellere oproming en een grotere hygiëne zorgde. De melkkelder behoorde bij de afgebroken voorganger van de huidige boerderij, maar is waarschijnlijk vanwege die moderne Deense koelbakken bij de nieuwbouw in 1889 gehandhaafd. In de schuur is toen ook een ‘tsjerneherne’ aangebracht, een speciale ruimte voor het karnen en de kaasmakerij. De boerderij verloor in 1963 haar agrarische functie. Het historische erf komt op oude kaarten al voor als ‘fruihof’. In de prekadastrale atlas (1832) is sprake van een ‘... erf met Doeke Martens-appelbomen’. Bomen van dit oude appelras en enkele andere oude rassen op het erf worden gebruikt voor de levering van entmateriaal aan kwekers en pomologische verenigingen. Klaas Uilkema (1873-1944) was onderwijzer en kreeg landelijke bekendheid als onderzoeker, eerst naar rundvee en later naar Friese boerderijen. Uilkema woonde van 1875 tot 1884 op It Heechhiem. Het was vader Uilkema die in de melkkelder de innovatieve Deense koelbakken installeerde. In 1991 werd een biografie gepubliceerd over Klaas Uilkema.

Ga via de Goutumerdyk, het fietspad naast de Overijsselselaan en de Boksumerdyk naar de Felling

13. Fries Landbouwmuseum Felling 6

Het Sint Anthony Gasthuis in Leeuwarden was in 1908 opdrachtgever voor de bouw van deze boerderij. Architect W.C. de Groot bouwde op de fundamenten van een eerder dat jaar afgebroken stelpboerderij een boerderij van het zogenoemde Zuid Hollandsch Systeem – ook wel gelede bouw genoemd. De boerderij bestaat daarbij uit afzonderlijke functionele eenheden: woning, stallen, melkverwerking en hooiberging. De delen zijn onderling gescheiden door muren, wat enerzijds de brandveiligheid en anderzijds de hygiëne ten goede komt. Bij ingebruikname werd de boerderij beschouwd als de modernste van Friesland. Het dwarsgebouwde voorhuis is zes traveeën breed en opgetrokken uit rode, gele en bruine stenen. Tussen de middelste vensters is een gevelsteen geplaatst met een bel, het symbool van het Sint Anthony Gasthuis. Aan de noordzijde van het woonhuis is een serre aangebouwd. In het interieur zijn een groot aantal oorspronkelijke elementen bewaard gebleven. In 2001 werd de agrarische activiteit op de boerderij gestaakt en namen tijdelijke bewoners er hun intrek. Nadat de Stichting Alde Fryske Pleatsen de boerderij in eigendom had verworven, werd op 21 juni 2018 het Fries Landbouwmuseum geopend. ‘In fisitekaartsje fan ús lân nei Europa ta,’ aldus gedeputeerde Sietske Poepjes bij de opening. De straatnaam Felling is landbouwgerelateerd: als betekenissen worden onder meer ‘gemeenschappelijk gebruikt land’, ‘braakliggend land’ en ‘de omgeworpen aarde van een ploeggang’ genoemd. Friesland is al eeuwenlang een agrarische provincie. Sinds mensenheugenis houden boeren er vee en bewerken ze het land. Het Landbouwmuseum bewaart de waardevolle sporen die al die activiteiten hebben nagelaten. De verhalen die het museum vertelt laten zien hoe de landbouw veranderde, al dan niet door omstandigheden gedwongen. Landbouwmethoden veranderden doorlopend, gewassen kwamen en gingen, nieuwe rassen namen een grote vlucht en de rundveefokkerij stuwde de melkproductie naar hoge niveaus. Het museum laat de impact zien die de landbouw had – en heeft – op de cultuur, de economie, het landschap en het platteland. Het museum was eerder gevestigd in

Exmorra en in Earnewâld. De collectie bestaat uit meer dan 8000 objecten. Een deel daarvan is rond drie thema's opgesteld in permanente exposities: plant en dier, mens en werk en gebouw en omgeving. De moestuin naast het museum is ingericht in samenwerking met het platform Friese rassen en gewassen.

Ga na het bezoek aan het museum terug naar het station via de Overijsselse laan en de (Verlengde) Schrans.

NB Deze tekst is een enigszins bewerkte versie van een deel van 'Sporen van agrarische bedrijvigheid' (stadswandelingen en fietsroutes door Leeuwarden e.o. Leeuwarden 2021).